

Edin Šarčević*

Integralni i sumativni pristup pravnim principima
Pravni principi u ustavnom pravu – metodološki problem?

Sadržaj

1. O pojmu i problemu
 - 1.1. Sumativni i integralni pogled
 - 1.2. Ciljevi i principi
 - 1.3. Pravila i principi, dvostruki karakter ljudskih prava
 - 1.4. Međubilans
2. Pravni principi u pravu i u tipologiji ustavnih normi
 - 2.1. Prvi orijentir: ustavne funkcije i dometi ustavnih normi
 - 2.2. Tipovi ustavnopravnih normi: principi, zapovijesti i jamstva
 - 2.3. Druga orijentacija: nejasna razgraničenja
3. Principi u pravu i teoriji
 - 3.1. Općenito
 - 3.2. Sinteza: dvostruki karakter pravnih principa
 - 3.3. Pojmovi i principi vs. pojam principa
 - 3.4. Konstrukcija principa: dedukcija vs. indukcija
4. Integrativno i sumativno razumijevanje principa
 - 4.1. Induktivni postupak, podobnost i značaj/važnost principa
 - 4.2. Neuniformni pristup: integrativna i sumativna primjena pravnih principa
5. Zaključak

1. O pojmu i problemu

1.1. Sumativni i integralni pogled

Pravni principi su se odomaćili u teoriji i praksi, bez njih ne može nomotehnika, u udžbenicima su nezaobilazne jedinice. O pojmu, vrsti i praktičnom značaju principa nije moguće izvoditi poopćive stavove, posebno ne uz oslonac na jednu oblast prava. Razlika između teorijskog i pozitivnopravnog pristupa ili razlika između potreba jurisprudencije koja, opet, nije jednaka potrebama pravnika iz prakse samo je praktičan izraz ovog zaključka. Ustavno pravo ih se ne

* Autor je izv. profesor javnog prava na Pravnom fakultetu u Leipzigu i predsjednik Centra za javno pravo.

može odreći, sistemski zakoni ih koriste tako što ih konkretiziraju u opisima činjeničnih pretpostavki, a konkretni provedbeni zakoni ih skoro ni ne spominju.

Značajna zaustupljenost pravnih principa u ustavima, tačnije regulacija ustavnopravnih odnosa pravnim principima, ima svoj razlog u prirodi činjeničnih pretpostavki koje regulira sam ustav, naime, u regulaciji organizacionih aspekata državne vlasti i u jamčenju sloboda koje uvezuju državu i individuu u prihvatljiv odnos (lojalnost). Velike zakonske kodifikacije ih moraju koristiti kako bi osigurale preglednost i unutrašnju neprotivrječnost u primjeni prava. Kako se principi konstruiraju, da li ih pisano pravo jednoznačno propisuje?

U svakom slučaju, postavlja se pitanje, da li su pravni principi *specifične norme* pod koje se može supsumirati i tako riješiti konkretan pravni problem ili su oni *jezički nadomjestak* za niz konkretnih normativnih zapovijesti pod koje se supsumira konkretan slučaj koji treba riješiti. U prvom slučaju ću u ovom radu govoriti o *integralnom*, u drugom, o *sumativnom* pojmu pravnih principa¹. Problem je u osnovi metodološke prirode.

1.2. Ciljevi i principi

Da bi se prešlo na sam odgovor ili bar na pokušaj iznalaženja jednog plauzibilnog odgovora, potrebno je najprije razmisliti o logici historijskog prelaska sa državnih ciljeva na pravne principe kao normativne iskaze. Riječ je o razvoju u čijem se središtu nalazilo preoblikovanje neobaveznih stavova (ustavnih proklamacija) u normativno osigurana subjektivna prava. U javnom pravu se jasnije nego u drugim pravnim granama vidi veza između programskih zadataka, koji su kao opšte smjernice obvezivali vlade pojedinih države, i pravnih principa, kao objektivnih normativnih iskaza koji sadrže subjektivna prava i neposredno obvezuju.

U pozitivnom ustavnom pravu, i to je skoro opšteprimjenjivo pravilo, ciljevi i predstave o državnoj svrsi dio su ustavne preambule, ponekad se nalaze i u katalogima ljudskih prava. Ovakva shema se uz rizike malih odstupanja može uzeti kao izraz klasično-liberalnog modela države koji je, obogaćen socijalnim ciljevima, pokazivao da individualna sloboda u svakom slučaju nije jedini cilj državnog djelovanja. Da li je država autoritarna ili slobodarska određivalo se od antike, kasnije od *Montesquieua* s obzirom na uzajamni odnos državnih vlasti, posebno u odnosu na kontrolu vlasti.² Organizacioni odredbe su u kontekstu utvrđivanja državnih ciljeva historijski preuzimale funkciju prenosnika ustavnih poruka o ciljevima i zadacima države. Tako naprimjer u jednakoj mjeri vertikalne i horizontalne podjele nadležnosti mogu informirati o državnim zadacima.³

Demokratske države zapadne provenijencije stoje još uvijek u tradiciji prosvjetiteljstva i normiraju individualnu slobodu kao državni cilj. Unutar ove tradicije uočava se historijski obrti: dok je individualna sloboda prožimala teoriju i filozofiju ranog liberalizma (J. Locke, A. Smith, J. Bentham, Montesquieu, W. v. Humboldt, Kant, Fichte)⁴ državni ciljevi u tekstovima

¹ O vezi ovog razlikovanja sa induktivnim i deduktivnim postupkom, jednog i drugog sa dogmatikom ustavnog prava detaljnije E. Šarčević, *Das Bundesstaatsrincip*, Tübingen 2000, ss. 222 i dalje i u nastavku pod 2.4.

² Reprezentativno J. Isensee, *Grundrechtsvoraussetzungen und Verfassungserwartungen an den Grundrechtsausübung*, u: J. Isensee/P. Kirchhog (Hrsg.), *HdbStR*, tom 5, Heidelberg 1992, § 115, ss. 353, 408-423, specijalno o podjeli vlasti, s. 419.

³ Tako i K.-P. Sommermann, *Staatsziele und Staatszielbestimmungen*, Tübingen 1997, s. 90.

⁴ Usp. E. Šarčević, *Der Rechtsstaat*, Leipzig 1996, ss. 106 i dalje.

revolucionarnih ustava sjeverne Amerike i Francuske su formulirani kao sloboda, jednakost i sreća (u individualističkoj, the pursuit of happiness, i kolektivnoj, le bonheur commun, varijanti).⁵ Dvadeseto stoljeće je donijelo distinkciju ustavnih (pravnih) principa, kao normativno zaštićenih pravnih pozicija sa elementima subjektivnih prava, u odnosu na državne ciljeve, kao programske stavove koji ne podrazumijevaju normativno izdiferencirane obaveze ili subjektivna prava.⁶ Sa ovakvom distinkcijom stojimo na pragu razumijevanja ustavnih principa kao normativnih stavova o pravima i obavezama države i njenih građana: oni obavezuju i jedne i druge i nude orijentire u primjeni prava.

Iako norme koje državno djelovanje propisuju kao principijelnu obvezu nisu proizvod dvadesetog stoljeća, sigurno je da se diferencijacija između „kondicionalnih programa“ (shema ako-onda) i „ciljnih programa“ (shema finalnog cilja)⁷ pojavila kao nus produkt tumačenja ustavnog prava u dvadesetom stoljeću. No, oni su pred jurisprudenciju stavili problem obveznosti jednih i drugih, pa time i određivanja stvarne razlike između ciljeva i principa, odnosno pitanje dvostrukog karaktera pojedinih normi. Do danas ovaj odnos nije na dogmatski upotrebljiv način riješen.

1.3. Pravila i principi, dvostruki karakter ljudskih prava

Upotreba pojmovnog para „kondicionalno“/„ciljno“ je za područje primjene pravnih principa relevantno iz perspektive teorijskog diferenciranja između pravila (*Regeln, rules*) i principa (*Prinzipien, principle*). Ovo diferenciranje dolazi iz angloameričkog kulturnog kruga i za područje javnog prava ga je problematiziranjem tvrdnje da kolizije pravila vode drukčijem rezultatu od kolizije principa, produktivnim učinio *Ronald Dworkin*. Kolizija pravila podrazumijeva da će samo jedno od njih ostati na snazi, dakle, postoji nužno samo jedan izbor, dok se kod kolizije principa rezultat dobija uzajamnim vrednovanjem u odnosu na konkretan slučaj, odnosno, kolizija principa ne vodi nužno jednom rezultatu.⁸

Dvostruki karakter imaju ustavne garancije ljudskih prava i upravo se u njima ogleda nedostatak razlikovanja između principa i pravila budući da se ljudska prava, kako ih definiraju ustavni tekstovi, ne mogu podvesti ni pod čist model pravila ni pod čist model principa. Njihov pravni

⁵ Pregled kod Sommermann (bilj. 3), ss. 89 i dalje.

⁶ Razlikovaje između subjektivnih osnovnih prava i čisto objektivno-pravnih državnih ciljeva našlo je svoju primjenu u dogmatskim diferencijacijama vajmarskog državnog prava i diferencirane pravne zaštite španskog Ustava iz 1931. Irski (1937), indijski (1949), portugalski (1976), španski (1978), malteški (1949), nepalski (1990), tajlandski (1991), tanzanijski (1977), kapverdski (1992) i njemački (1949) ustav uspostavljaju izričitu distinkciju između ciljeva i principa kao obavezujućih pravnih stavova. Usp. Sommermann (bilj. 3), ss. 331 i dalje.

⁷ Ovdje se radi jasnijeg pojmovnog razgraničenja korigiranim Luhmanovim razlikovanjem „kondicionalnog“ programa od „ciljnog“ ili „finalnog“ programa: „Program se ili povezuje sa ulaznim informacijama koje se upotrebljavaju kao odlučujući uzrok odlučivanja prema modelu: svaki put kada je ispunjena činjenična pretpostavka A biće donešena odluka B. Ili, program dobija svoj identitet i svoj odnos prema okolini tek u težnji prema određenom učinku (svrsi), koji sistem želi ostvariti u svom okruženju. Program onda ima ovu formu: učinak A treba biti dostignut; dakle, kao odgovarajući uzroci (sredstva) moraju biti izvršeni ili B1, ili B2, ili B3 itd.“

⁸ R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge (Mass) 1977, ss. 22 i dalje.

karakter je dvostruk: s jedne strane ljudska prava pozitiviziraju pravne principe, s druge, u opisu različitih činjeničnih stanja i ograničenjima područja primjene fungiraju kao pravna pravila.⁹

1.4. Međubilans

Prema tome, razumijevanje *sumativnog* i *integralnog* pristup pravnim principima podrazumijeva teorijske konstelacije koje imaju više kognitivno-semantički nego praktični značaj. One analitički obrađuju jednu perspektivu pravnih principa koja u samoj primjeni neće biti u neposrednoj funkciji „izricanja prava“ ali osigurava uvid u inkorporaciju pravnih principa u normativne konstrukte iz kojih se izvode pravne posljedice.

U nastavku ću s obzirom na ovu tezu najprije prikazati tipove normativnih iskaza sa kojima računa interpretacija ustavnog teksta, zatim ću se kratko osvrnuti na značaj pravnih pojmova kako bih istakao njihovu vezu sa pravnim principima. Konačno, rekonstruirati ću ulogu pravnih principa u tumačenju i primjeni ustavnog prava kako bih istakao problem induktivnog i deduktivnog izvođenja principa. Na toj se pozadini pitanje o značaju pravnih principa u smislu *sumativnog* i *integrativnog* učinka pokazuje kao pitanje metodološke rekonstrukcije tačne konstrukcije ustavnih principa, njihove podobnosti i važnosti/značaja za dogmatski rad.

Pri tom ću se se kretati u području javnog, odnosno ustavnog prava kao njegovog eminentnog dijela.

2. Pravni principi u pravu i u tipologiji ustavnih normi

2.1. Prvi orijentir: ustavne funkcije i dometi ustavnih normi

U centralne metodološke postulate razumijevanja ustava ulazi pitanje o ustavnim funkcijama. Ono obuhvata i problem osiguranja ustavnog utjecaja na praktičnu politiku i ne odnosi se toliko na svojstva ustava kao organizacionog statuta države i političkih institucija, koliko na materijalno određivanje državnih zadataka, na određivanje državnih ovlaštenja i na jamčenje sloboda i prava putem ustava. U ovom drugom pravcu se artikulira pravna predstava o značaju i dometima *načelnih stavova* koji prožimaju svaki ustav i u pravo prenose konkretne normativne zapovijesti o zadacima i ciljevima države, o mogućoj i neophodnoj mjeri individualne slobode i o vezivanju i razdvajanju „države i društva“.

Riječ je o ustavnim stavovima koji se tipiziraju kao ustavni *principi/načela*, kao ustavne *zapovijesti* i kao ustavna *jamstva*. Razlikuju se s obzirom na normativni sadržaj i njegovu podobnost za primjenu na konkretan pravni slučaj. No, ova razlika po sebi nije sasvim egzagtna i tipizacije jednog propisa kao principa, zapovijesti i jamstva će svaki put zavisiti više od potreba tumača i činjeničnog stanja na koje se primjenjuje nego od samog normativnog sadržaja. Njemačka jurisprudencija govori o tipovima ustavnih stavova koji se uzajamno razlikuju po vrsti

⁹ K. Hesse, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 17. izd, Heidelberg 1990, s. 112 i dalje; R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, Frankfurt a.M 1986, ss. 71 i dalje.

i mjeri normativne obveznosti.¹⁰ Uz punu svijest da se radi o ideltipskom razlikovanju ono može poslužiti kao prvi orijentir o tipovima pravnih normi.

2.2. Tipovi ustavnopravnih normi: principi, zapovijesti i jamstva

Ustavne principe/načela najprije bih definirao kao opšte ustavnopravne stavove kojima su postavljene smjernice za uobličavanje i organizaciju države ili kao direktive koje propisuju način vršenja državne vlasti ili ponašanje države. Ovakva definicija ne pravi razliku između principa i ciljeva koji prožimaju ustavno pravo jer obuhvata sve normativne stavove o temeljnim pravilima državne organizacije. U njih ulaze najvažije (noseće) ustavne odluke, odnosno *strukturni principi* kao što su savezna državnost, pravna država, republika, parlamentarna demokratija, socijalna država, podjela vlasti i tome slično,¹¹ zatim *opšta pravna načela* kao što su zabrana diskriminacije, nepovredivost vlasništva, pravičnost, ustavnost i zakonitost, zabrana retroaktivnosti, ne bis in idem i slično¹², kao i specifične *ustavne proklamacije* pisanog ustava, kao što je npr. načelo posebne skrbi o udovicama iz hrvatskog Ustava¹³, ili nepisanog ustavnog prava, kao što je načelo nadmoći sistemskih zakona iz Ustava Republike Srbije¹⁴.

Treba imati na umu da pravni principi nisu samo nepohodan jezički element organizacionog dijela ustava. Oni se nalaze i u ustavnim normama koje garantiraju subjektivna prava. U području materijalnih garancija ljudskih prava predstave o socijalnim vrijednostima se definiraju normativnim iskazima koji nužno ulaze u određeni pravni principi. Tako princip pravne države podrazumijeva zaštitu ljudskih prava, kao vlastiti materijalni supstrat,¹⁵ princip sudske nezavisnosti podrazumijeva mogućnost da se ljudsko pravo zaštititi u posebnom postupku kao posebno subjektivno pravo itd.

Ustavne *zapovijesti* su drugi tip ustavnih stavova i predstavljaju ustavnopravne norme koje prema načinu i vremenskoj projekciji u nešto konkretnijoj formi zahtijevaju djelovanje države. U ovaj tip ustavnih normi ulazi, iz perspektivne njemačkog Ustava, npr. propis da se mora uspostaviti određena institucija (npr. Savezna banka, čl. 88 Ustava) ili da se mora ispuniti neki nalog (npr. da se u u formi zakona mora prilagoditi pravo koje nije u skladu sa čl. 3 st. 2 Ustava, prema čl. 117 st. 1 Ustava). Ustav Srbije sadrži niz naloga u propisu o nadležnosti iz člana 97 Ustava, npr. da država mora urediti i obezbijediti jedinstveno tržište, vlasničke odnose, režim bezbjednosti u svim vrstama saobraćaja itd. kao i u propisima o Narodnoj skupštini iz čl. 99, da

¹⁰ Usp. P. Badura, Arten der Verfassungsrechtssätzen, u: *HdbStR*, tom VII 1992, s. (33 i dalje) 38. N. Luhman, *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung. Eine verwaltungswissenschaftliche Untersuchung*, Berlin 1966, s. 36.

¹¹ U njemačkom Ustavu – GG – definirani su u čl. 20 st. 1, 28 st. 1 i 79 st. 3. Ustav RH, prema stalnoj praksi Ustavnog suda RH, definira takve principe kao „vrednote ustavnog poretka“ u čl. 3 Ustava RH, u Ustavu Srbije su najprije sabrani pod jedan naslov prvog dijela „Ustavna načela“, a zatim su punktualno normirana u ostatku ustavnog teksta, npr. načelo slobodnog tržišta iz čl. 82, načelo zaštite potrošača iz čl. 90, načelo poslaničkog imuniteta iz čl. 103 itd.

¹² Npr. članovi 5 (ustavnost i zakonitost) i 31 st. 2 Ustava RH.

¹³ Čl. 117 Ustava RH, usp. A. Abramović, *Općeprihvaćena načela kao kriterij za tumačenje pravne norme*, manuskript, s. 6.

¹⁴ Npr. Odluka u predmetu IUz 231/2009, Sl. gl. 89/2010; Odluka u predmetu IUz 225/2005, Sl. gl. RS 57/2012; Odluka u predmetu IUz 17/2011, Sl. gl. RS 55/2013; Odluka u predmetu IUz 27/2011, Sl. gl. RS 97/2013. O načelu detaljno V. Petrov/S. Manojlović, *Ustavna načela u praksi ustavnog suda Srbije*, manuskript, ss. 8 i dalje.

¹⁵ Izričito propisano kao vladavina prava koja počiva na neotuđivim ljudskim pravima u čl. 3 st. 2 Ustava Srbije.

u okviru svojih izbornih prava izabere i odlučuje o prestanku mandata Vlade, da izabere i razriješi sudije Ustavnog suda, guvernera Narodna banke Srbije, predsjednike najviših sudova, Zaštitnika građana itd. Najjasnije formuliran je nalog iz ustavne preambule u kojoj je propisana obaveza svih državnih organa da zastupaju i štite interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima. Ustav Hrvatske također definira naloge, npr. u čl. 2 st. 3 u pogledu obaveze države da osigura teritorijalni suverenitet u morskim područjima, ili nalog iz stava 4 hrvatskom Saboru da osigura uređivanje gospodarskih pravnih i političkih odnosa, da osigura prirodna i kulturna bogatstva i njihovo korištenje i da odluči o udruživanju sa drugim državama, zatim nalog državi da zaštiti interese i prava svojih državljana koji žive ili borave u inozemstvu itd.

Ustavna *jamstva* su ustavni propisi koji osiguravaju postojanje i funkcioniranje pravnih institucija koje su neophodne zajednici (npr. činovništvo – Berufsbeamtentum iz čl. 33 st. 4 i 5 kao i sistem tarifnih ugovora iz čl. 9 st. 3 njemačkog Ustava, autonomija Univerziteta iz čl. 72 i advokatura u formi prava na pravnu pomoć iz čl. 67 Ustava Srbije), ili općenito individualna i kolektivna prava i slobode zajamčene kao osnovna prava (npr. ljudska i manjinska prava iz drugog dijela Ustava Srbije ili ravnopravnost pred zakonima pripadnicima nacionalnih manjina iz čl. 75 Ustava Srbije ili jamčenje osobite skrbi i zaštite djelovima hrvatskog naroda koji živi u drugim državama iz čl. 10 st. 2 kao i slobode izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija za pripadnike nacionalnih manjina iz čl. 15 st. 4 ili pravo na žalbu iz čl. 18 st. 1 Ustava Hrvatske). U ovaj tip norme ulaze i takozvane klauzule nepromjenljivosti ili klauzule za vječnost koje postojeće elemente ustavnog uređenja osiguravaju kao nepromjenjive i zabranjuju njihovu izmjenu na putu legalnih ustavnih promjena.¹⁶

2.3. Druga orijentacija: nejasna razgraničenja

Navedena tipizacija se ne razumijeva kao hijerarhiziran *sistem* u kojem jedan tip ustavnih stavova isključuje drugi tip ustavnih stavova; pojedinačni ustavnopravni stav može, s obzirom na spektar normativnih učinaka, biti istovremeno pripisan svakoj od normativnih kategorija. Pravna država je, primjerice, ustavni princip koji formira cjelinu ustavnog ustrojstva. On istovremeno obrazuje i ustavnu zapovijest da se npr. putem zakona osigura racionalna vladavina, da se državna uprava podredi zakonu i da ga se pridržava u upravnim odlukama ili da se osigura neretroaktivna primjena zakona i da se ljudska prava normativno uobliče kao subjektivna prava. Iz ovog principa se izvodi i čitav niz direktiva za djelovanje: zakonitost uprave, jednakost pred zakonom, obaveza na fer-postupak, jamstvo ljudskih prava, zabrana retroaktivnosti itd. Pravna država u ustavnim odredbama može u tom smislu funkcionirati i kao pravni princip i kao zapovijest, ali i kao jamstvo. Stvarni značaj ovakvog propisa će se moći utvrditi tek iz svake konkretne odluke jurisdikcionog organa koji se na njega poziva, i to s obzirom na značenje koje mu je osigurano u izreci i u obrazloženju odluke.

U području važenja njemačkog Ustava principi se naprimjer artikuliraju u pisanom i nepisanom ustavnom pravu i konkretiziraju se kao „odredbe o državnoj strukturi“, kao „državni ciljevi“ i

¹⁶ Najpoznatija je „Ewigkeitsklausel“ njemačkog Ustava iz čl. 79 st. 3 koja zabranjuje legalnu izmjenu njemačkog Ustava kojom bi se diralo u podjelu države na savezne zemlje, u učešće saveznih zemalja u zakonodavnom postupku i u načela koja su definirana u članovima 1 i 20 njemačkog Ustava.

kao „direktive za djelovanje“.¹⁷ Prema tome, ustavni stavovi, i njihov normativni sadržaj će se tek u konkretnoj funkciji moći identificirati kao pravni principi i moći će se razlikovati od zapovijesti i jamstava. U pravilu će do ovakve identifikacije dolaziti u praksi ustavnih sudova, najviših sudova ili u analitičkoj obradi pravnih problema, dakle u djelatnosti koju općenito nazivamo jurisprudencijom.¹⁸

3. Principi u pravu i teoriji

3.1. Općenito

Iz prethodnih se natuknica o tipologiji normativnih iskaza (svakog) ustava, ako se već hoće održati kriterijum razlikovanja, može uočiti da se pravni iskazi olako nazivaju „principom“. Svaki stav ne zaslužuje takvu nominaciju.¹⁹

Izvan ustavnog prava principi predstavljaju, na jednoj strani, norme vrlo uopćenog sadržaja koje ne važe bez dodatnih ograničenja i, na drugoj strani, iskaze koji formiraju pravne stavove.²⁰ U sumu principa ulaze i one norme iz kojih se više ne mogu izvoditi nikakve pravne posljedice; Larenz ih naziva „otvorenim principima“. Takvi su načelo „u dobroj vjeri“, „princip krivice“, ili primjerice ustavni princip „demokratija“.²¹ Da ovakav stav nije poopćiv, naime da to što važi za građansko pravo nije univerzalni metodološki postulat ustavnog prava, ilustriraju npr. odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda²² u kojima je upravo iz *demokratskog principa* izveden niz konkretnih pravnih posljedica²³. One su u cjelini izmijenile entitetske ustave i organske zakone na entitetskim i kantonalnim nivoima.²⁴

¹⁷ Badura (bilj. 10), s. 53. O nepisanim ustavnim načelima koje je konstruirao hrvatski Ustavni sud J. Jug, manuskript, s. 14, t. 4.6.

¹⁸ U udžbenicima ustavnog prava će se u pravilu vidjeti konačan rezultat i to s obzirom na sistematizaciju odgovarajućih jedinica, naime, u pravilu se gradivo sistematizira prema ustavnim principima, usp. npr. B. Smerdel/S. Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb 2009, poglavlje V, s. 161 i dalje, poglavlje X, ss. 329 i dalje; N. Ademović/J. Marko/G. Marković, *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2012, ss. 55 i dalje; Hesse (bilj. 9) passim.

¹⁹ Tako npr. K. F. Röhl/H. C. Röhl, *Allgemeine Rechtslehre*, 3. izd, Köln/München 2008, s. 283.

²⁰ U tom pravcu K. Larenz, *Methodenlehre*, 2. izd, Berlin/Heidelberg 1992, ss. 309 i dalje; J. Hasanbegović, *Skica o pravno-političkom značaju i beznačajnosti pravnih principa za pravosuđe s osvrtom na stanje u Srbiji*, manuskript, s. 1.

²¹ Usp Röhl/Röhl (bilj. 3), s. 285.

²² Riječ je o četiri djelimične odluke koje predstavljaju jednu cjelinu: prva U 5/98, Sl. gl. BiH 11/2000; druga U 5/98 II, Sl. gl. BiH 17/2000; treća U 5/98 III, Sl. gl. BiH 23/2000; četvrta U 5/98 IV, Sl. gl. BiH 35/2000.

²³ Sud je postulirao da je sadržaj demokratskog principa, koji je zajamčen čl. I/2 i specificiran u alineji 3 Preambule Ustava BiH, određen doktrinama demokratskih država (Treća odluka, bilj. 22, t. 54 i 56), zatim je generirao iz tog principa subprincip kolektivne jednakosti (t. 60) kako bi zaključio da je niz odredbi entitetskih ustava neustavan.

²⁴ O cjelini ustavnih izmjena na osnovu četiri djelimične odluke (bilj. 22), detaljno u E. Šarčević, *Ustav iz nužde*, Sarajevo 2010, ss. 185 i dalje, 276 i dalje; isti, *Verfassunggebung und „konstitutives Volk“: Bosnien-Herzegowina zwischen Natur- und Rechtszustand*, u: P. Häberle (Hrsg.) *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart*, Tübingen 2002, ss. 512 i dalje.

3.2. Sinteza: dvostruki karakter pravnih principa

Pokušaj da se teorijski sintetiše značaj principa za pravo polazi od teorije pravnih normi i vodi do zaključka da pravni principi imaju dvostruki karakter – oni predstavljaju *modele* i *direktive*.²⁵ *Modeli* kao poopćivi stavovi koji se izvode iz mase pozitivnopravnih propisa služe uspostavljanju „sistema“ koji je opet u funkciji pravne znanosti – svrha je preglednost. *Direktive* kao opšti stavovi normativnog sadržaja koji se mogu primjenjivati na konkretan slučaj, ili se iz njih mogu izvoditi neposredne zapovijesti i naredbe koje su podobne za primjenu na konkretan slučaj – služe iznalaženju rješenja u postupku pravnog odlučivanja. Ovakvom postavkom se zaoštava razlika između primjene prava i znanstvenog uopštavanja pravnih propisa budući da se pravni principi u funkciji *modeliranja* sistema potiskuju iz sfere primjene prava u sferu znanstvenih analiza i uopćavanja, a u funkciji *direktiva* ostaju u domenu jursidicijone primjene prava, dakle, preuzimaju funkciju pozitivnopravne norme.

Suština razlikovanja između modela i direktiva ne počiva nužno na zahtjev da samo modeli ili samo direktive preuzimaju vrednosne stavove u svoju materiju, budući da „princip-model“ jednako inkorporira pravne vrijednosti kao i „princip-direktiva“. U obje varijante terminologija pravnih principa podrazumijeva, i to bez izuzetka u području važenja ljudskih prava, specifične materijalno-moralne ili pravno-vrednosne stavove. Ako se npr. kao subjektivno pravo formulira sloboda vjeroispovijesti ona u rangu ustavnog prava dobija značaj ustavnog principa koji istovremeno pokazuje da sloboda vjeroispovijesti predstavlja posebnu vrijednost za određeno pravno uređenje. Isto važi za slobodu mišljenja ili udruživanja i slična osnovna prava. Moguće je, međutim, da se bez poteškoća, svaki put, jasno razgraniče norme koje utvrđuju zabrane od onih koje utvrđuju naredbe ili od onih koje daju odobrenja²⁶. Ova mogućnost terminološku razliku između modela i direktiva čini izlišnom. Direktive su, naime, norme kojima se izgovaraju zabrane, osiguravaju prava ili izdaju naredbe i za njihovo preciziranje se mora iskoristiti semantički kapaciteti modela kako bi se u konkretnom slučaju razjasnilo šta svaki princip kao direktiva utvrđuje. Ako već postoji potreba da se konsultiraju principi kao modeli to je znak da se principi kao direktive ne mogu primijeniti bez „predrazumijevanja“ korištenih pojmova. Takvo predrazumijevanje u principe unosi teorijska značenja i doktrinalne stavove.²⁷

Prema tome, rad sa principima, i u formi modela i u formi direktiva, polazi od pretpostavke da postoji tačno odrediv sadržaj koji se dobija na osnovu „predrazumijevanja“ pojma iz kojeg se izvodi pravni princip. Predrazumijevanje koje je potrebno pravniku nije samo „pitanje prava“ o kojem se radi u konkretnom slučaju, nego i pitanje jezika u kojem „stoje“ pravedne odluke i upotrebljeni argumenti zajedno sa interesima, socijalnim odnosima i procesima koji su predmet pravne regulacije²⁸. Teza o dvostrukom karakter pravnih principa dijalektički je uslovljena i oslonjena na pravne pojmove: pravni principi kao direktive se ne mogu razumijevati i primjenjivati bez pravnih principa kao modela (i obrnuto).

Otvoreno je pitanje da li pravni pojmovi sami po sebi predstavljaju pravne principe ili se pojmovima samo obuhvataju konkretne direktive koje su već integrirane u pravni princip.

²⁵ Usp. A. Funke, *Rechtstheorie*, u: J. Krüper (Hrsg.), *Grundlagen des Rechts*, Baden-Baden 2011, s. (45 i dalje) 60.

²⁶ Usp. M. Mahlmann, *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*, Baden-Baden 2010, ss. 154 i dalje.

²⁷ U tom je smislu ilustrativna argumentacije Ustavnog suda BiH u Trećoj djelimičnoj odluci (bilj. 22).

²⁸ Larenz (bilj. 20), s. 97.

3.3. Pojmovi i principi vs. pojam principa

Odgovor nas uvodi u metodološki problem identificiranja pravnih pojmova i pravnih principa: pravni principi se dogmatski situiraju kao sumativni i integralni konstrukti. Pri tom se mora razlikovati pojam iz kojeg se izvodi princip od pojma princip.

U pojmove iz kojih se izvode principi ulaze ustavni pojmovi koji fungiraju kao pravni principi. Prema tome, mora razjasniti pitanje inkorporacije pravnih principa u pravne pojmove: da li se sa konkretnim pojmom istovremeno konstituira i jedan (ustavno)pravni princip? Stvarni razmjeri problema se nešto jasnije mogu vidjeti iz perspektive njemačkog jezika. Pojmovi se ovdje razlikuju od sintagmi i u dogmatici fungiraju kao zasebni ustavni principi. *Rechtsstaat* (pravna država), *Bundesstaat* (savezna država), *Gewaltenteilung* (podjela vlasti), *Demokratie* (demokratija), *Bundestreue* (lojalnost saveznoj državi), *Sozialstaat* (socijalna država) jesu i ustavni principi i pravni pojmovi. Kao *principi* oni obavljaju specifičnu funkciju: pokrivaju smisao pojedinačnih normi i omogućuju preglednost sistema (imaju funkciju modela – obrazuju sisitem).²⁹ Oni mogu biti označeni i kao *direktive* zato što predstavljaju razlog za konkretne odluke o tome šta treba učiniti³⁰ (imaju funkciju direktiva). Kao *pojmovi* određuju sferu značenja jednom jezičkom izrazu.³¹ Njihova se funkcije može svesti na jezičko sredstvo, odnosno na pomoćno sredstvo koje se za savladavanje jednog pravnog problema definira u vokabularu pravnog jezika. Pojmovi u tom smislu obuhvataju osobine jednog činjeničnog stanja koje se opisuje u više normi i pojavljuju se često kao rezultat tumačenja normi.³² Otud je stepen apstraktnosti kod pojmova bitno niži od stepena apstraktnosti principa.³³

Da li će se iz ustavnog pojma uvijek moći konstruirati pravni princip zavisi na prvom mjestu od teksta, odnosno, od doslovnog jezičkog značenja konkretne norme i na drugom mjestu od teorijske potpore samom pojmu, odnosno, od osiguranja standardnog značenja jednom pojmu u pratećoj teoriji. Iz *principa* se mogu izvoditi prava i obaveze, zabrane i naredbe, oni se mogu interpretirati kao norma iako ne sadrže definitivne normativne zapovijesti. *Pojmovi* ne konstituira prava i obaveze nego preuzimaju ulogu pomoćnog sredstva za razumijevanje pravnog problema ili pravne konstelacije. Prema tome, preporučljivo je praviti razliku između „pojma“ i „principa“. Razlog je njihova različita pravna upotreba.

Za ilustraciju može poslužiti pojam „savezna država“ (*Bundesstaat*) iz njemačkog Ustava. Budući da *ne postoji* opšta teorija savezne države ili općenito teorija o saveznoj državi iz koje bi

²⁹ Usp. gore pod 2.2 i K. F. Röhl, *Allgemeine Rechtslehre*, Köln 1994, ss. 272 i dalje; C.-W. Canaris, *Systemdenken und Systembildung in der Jurisprudenz entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts*, 2. izd, Berlin 1983, ss. 46 i dalje; Šarčević (bilj. 1), s. 51.

³⁰ Šarčević (bilj. 1), s. 51 sa daljim napomenama.

³¹ R. Dubischar, *Grundbegriffe des Rechts*, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1968, s. 22.

³² Šarčević (bilj. 1), s. 51 sa daljim napomenama; također F. Müller, *Normstruktur und Normativität*, Berlin 1966, s. 33.

³³ To slijedi iz konstrukcije pojmova: oni nikako ne mogu uzeti u obzir sve osobine jednog fenomena, nego bitne ili potrebne osobine jednog fenomena koje omogućuju njegovu definiciju i najčešće se uzimaju kao tipus-pojmovi u pravnoj znanosti. Usp. H.-J. Koch, *Juristische Begründungslehre*, 1982, s. 73; K. Larenz/C.-W. Canaris, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 3. izd, Berlin/Heidelberg 1995, ss. 290 i dalje. Ovdje mislim da je stepen apstraktnosti principa toliko izražen da se ne mogu primjenjivati bez prizivanja dodatne norme ili dodatne normativne premise. Pojmovi su u tom smislu rigorozniji i pretpostvaljaju sigurno i jasno značenje. Principi su pluralni i od početka važe kao opšti stav.

se moglo izvesti univerzalno značenje samog pojma „savezna država“³⁴ on u dogmatici fungira kao pomoćno sredstvo za razumijevanje i za opis fenomena složene države u području važenja njemačkog Ustava. Iz njega se ne izvode, niti se u njemu utemeljuju prava i obaveze. U ulozi pomoćnog sredstva pojam savezne države preuzima odgovarajuće funkcije. On naprimjer stoji u funkciji *razjašnjavanja* kada omogućuje razumijevanje normativnih osnova pojma savezne države, kada obuhvata i objašnjava smisao pojedinih normi i njihove elemente preuzima u jedan pojam. Pojam savezne država u tom smislu proširuje važenje ustavnih normi koje definiraju elemente njemačke savezne državnosti za supstrat kojim se obuhvata „unutrašnja harmonija ustavnog prava“³⁵. Pojam zatim ima funkciju *razgraničenja* i u toj se funkciji nalazi svaki put kada ističe normativni kvalitet savezne države i kada je odvaja od sličnih politoloških ili socioloških konstrukta (npr. federalizma)³⁶. Uz ove funkcije se u njemačkoj dogmatici jasno ističe *tipizirajuća* i *racionalizirajuća* funkcija pojma. Jer njime se posreduje njemački tip savezne državnosti, na jednoj, i osigurava se u pravnoj argumentaciji logička baza za izvođenje pravnih zaključaka u dogmatskim konstrukcijama, na drugoj strani.³⁷

Ostali pojmovi (npr. pravna država, demokratija) imaju sigurniju teorijsku bazu tako da će se svaki put nešto lakše identificirati njihov sadržaj. No, skoro da je nemoguće utvrditi koji od navedenih pojmova u pratećim doktrinama može bez poteškoća biti izjednačen sa pravnim principom³⁸. Kada sudovi zanemaruju ovu distinkciju i pojam interpretiraju kao princip koji stvara određene obaveze, oni zasigurno ignorišu čitav spektar teorijskih postulata koje jedan državopravni pojam obuhvata i učitavajući u njega jedno značenje koriste sam pojam kao argumentativni topos da bi vlastitoj argumentaciji osigurali prihvatljivost³⁹. U toj se logičko-interpretativnoj funkciji susreću svi ustavni sudovi i najviši sudovi država kontinentalnoevropskog pravnog kruga.

Pojam principa se, osim spomenute općenitosti, mora posmatrati i s obzirom na njegovu sposobnost da omogućuje izdiferencirano razumijevanje jedne norme. Označavanje principom, znači osnaživanje kvaliteta određene norme. To na jednoj strani omogućuje primjenu i ukazuje na način korištenja neke norme, a na drugoj, razjašnjava njen kvalitet prema drugim normama.⁴⁰ Prelazak s pojma na princip moguće je samo ako postoji skup normativnih iskaza koji u cjelini

³⁴ Moglo bi se u ograničenom smislu govoriti o „pozitivnoj teoriji savezne države“ koja se razvija na premisama konkretnog ustavnog uređenja i inkorporira konkretna ustavna rješenja koja se ne mogu univerzalizirati izvan ustava zbog toga što svako savezno-državno rješenje predstavlja upravo unikat u pogledu statusa država u saveznoj državi, raspodjele kompetencija, uređenja uprave, sudova ili kolizionih odnosa. Za njemački ustav usp. Šarčević (bilj. 1), in conclusio s. 48.

³⁵ Usp. BVerfGE 6, 309, 301 (odluke Ustavnog suda, u skraćenici se svaki put označava prvim brojem broj toma, drugim brojem prva stranica citirane odluke i trećim brojem stranica citiranog mjesta). O funkciji Šarčević (bilj. 1), s. 45.

³⁶ Šarčević (bilj. 1), s. 46.

³⁷ Detaljnije o obje funkcije Šarčević (bilj. 1), ss. 46-48.

³⁸ To je npr. slučaj sa pojmom demokratija koji obuhvata slobodne izbore pod jednakim uslovima, tajnost izbora, primat zakona, primat parlamenta, zahtjev određenosti, obavezu publiciranja itd. Da izbori za parlamentarna tijela moraju biti tajni ne slijedi direktno iz pojma demokratije niti neophodno ide uz pojam demokratije. Unatoč tome načelo tajnih izbora se u kontekstu današnjih ustava pripisuje pojmu demokratije i utemeljuje se pozivanjem na demokratski princip. Usp. za područje njemačkog Ustava kod K. Sobota, *Das Prinzip Rechtsstaat*, Tübingen 1997, s. 412.

³⁹ Usp. za princip pravne države sa detaljnijim uputama P. Kunig, *Das Rechtsstaatsprinzip*, Tübingen 1986, ss.141 i dalje; za princip savezna država Šarčević (bilj. 1), ss. 148 i dalje.

⁴⁰ Za princip pravna država (Rechtsstaat), Sobota (bilj. 38), s. 415.

ustavnog teksta korespondiraju sa konkretnim pojmom: pojam republike sa propisima o izboru šefa države, pojam pravne države sa propisima o ljudskim pravima, o podjeli vlasti, o primatu zakona, o retroaktivnoj primjeni propisa, o sudski kontroliranoj upravi i tome slično, pojam savezne države sa propisima o centralnoj državi i državama članicama, o raspodjeli kompetencija, o predstavljanju država članica u političkim tijelima centralne države i tako dalje, pojam demokratije sa propisima o posrednim ili neposrednim izborima državnih organa itd. Ustavni pojmovi, prema tome, postaju pravnim principima kada je iz konkretnog teksta moguće normativni sadržaj, rasut u više propisa ili koncentriran u jednoj normi, izraziti jednim pravnim pojmom. Principi su mjesta u kojima se skupljaju sve konstrukcije koje se odnose na pravni pojam.

3.4. Konstrukcija principa: dedukcija vs. indukcija

Posljedni nalaz upućuje na zaključak, i ovim dolazimo do druge definicije, da su pravni principi jezički konstrukti, koji u smislu zahtjeva jezičke ekonomije, izražavaju niz konkretnih zapovijesti koje su sadržane u različitim normama. To bi značilo da pojmovi, ako se tumače kao principi, ne smiju imati nikakvo „dodatno“ značenje, značenje koje izlazi iz okvira pravnih propisa koji ulaze u jedan princip. Pažljivijim pregledom ustavnosudskih judikata lako će se uočiti da se najviši sudovi, posebno Ustavni sudovi, služe topovima, pojmovnim konstruktima, čije značenje, bez detaljnijeg objašnjenja, podrazumijevaju, zatim ih interpretiraju kao pravne principe i polazeći od samorazumljivog sadržaja takvih konstrukta izvode iz njih odobrenja, naredbe, zabrane ili zaključke koji se primjenjuju na konkretan slučaj.

U takvom se logičkom postupku uzima da je sadržaj svakog princip poznat i unaprijed određen do mjere koja dopušta neposrednu primjenu na konkretan slučaj. Sud operira sa ustavnim principom čije značenje se ne izvodi iz doslovnog teksta samog ustava, nego iz pretpostavljene, „naslućene“, vanvremenske „suštine principa“. Tipične primjere daju principi koji nemaju teorijski oslonac, npr. savezna država. Njemački Ustavni sud u svojim odlukama polazi od pretpostavke da je nespornan vanustavni sadržaj „suštine savezne države“ i u „saglasnosti sa pravnom teorijom“⁴¹ konstruira obavezu na lojalnost saveznih zemalja Saveznoj Republici Njemačkoj. U drugim odlukama sudovi se služe predstavom o „predustavnopravnoj“, „predustavnoj“ slici i iz nje izvodi principe koje primjenjuju na konkretan slučaj kao klasične ustavne norme.⁴²

Slično argumentiraju i drugi ustavni sudovi. Niz odluka Ustavnog suda Hrvatske karakteriše jednak argumentativni postupak. Tako naprimjer neposredno iz načela vladavine prava, prema mišljenju Ustavnog suda Hrvatske, proizilazi zahtjev da ravnatelj jednog državnog zavoda mora uskladiti sadržaj pravilnika sa pravnim obilježjima internog općeg akta⁴³, odnosno iz istog načela slijedi da je zabranjeno postupanje drugostepenog suda u kojem on zauzima drukčije stajalište

⁴¹ U BVerfGE 8, 122, 125: „Obavezu na lojalnost u saveznoj državi Savezni ustavni sud je razvio u saglasnosti sa pravnom teorijom.“ Također BVerfGE 1, 117, 131; 1, 299, 315 i dalje.

⁴² Savezni upravni sud u BVerwGE 1, 159, 161; Savezni ustavni sud u BVerfGE 2, 380, 403; 9, 89, 96; 50, 290, 315, 338; 56, 22, 34; 56, 37, 51.

⁴³ Odluka br. U-II-1423/210, 15. 03. 2011.

bez obrazloženja⁴⁴, ili stav da načelo vladavine prava zahtijeva da istodobno sa stupanjem na snagu zakona ili drugog propisa započne i njihova primjena⁴⁵.

Riječ je o postupku kojim se indicira samostalnost ustavnih principa kao posebnog tipa normi iz kojih se neposredno mogu izvoditi pravne posljedice. Takav postupak je karakterističan za *deduktivno* zaključivanje: konkretan princip se najprije postulira kao kategorija pisanog ili nepisanog ustava (prava), eventualno se određuje njegovo sjedište u pisanom ustavu (pravu), a zatim se iz apstraktnog značenja (principa) izvodi zaključak o konkretnom problemu (odluka koja se odnosi na pravni problem). Takvim dedukcijama, od opšteg ka posebnom, moraju se u pogledu upotrebe pravnih principa staviti dvije primjedbe.

Jedna primjedba počiva na *ustavnopravnim razlozima*. Kako to npr. pokazuje princip savezna država⁴⁶, princip pravde⁴⁷ ili princip pravna država⁴⁸ iz njemačkog Ustava, doslovno jezičko tumačenje ustavnog teksta ne dopušta da se pojedini principi izvode direktno iz konkretnih ustavnih pojmova. Istina, spominju se pojmovi i principi, pojedini elementi su definirani i rasuti po ustavnom tekstu, ali sam ustav ovim nije osigurao pozitiviziran stav o jednom pravnom principu, o njegovom sjedištu i značaju.⁴⁹ Čak i ako se uzme da je konkretan ustavni princip situiran u jedan ustavni pojam, a da je posredstvom „ostalih“ ili „glavnih normi“ specificiran,⁵⁰ njegovo značenje, pravni sadržaj i mogućnost primjene ostaju nejasni. U pravilu će specifikacija principa uslijediti uz pomoć teorijskih konstrukcija. Budući da je sadržaj konkretnog principa teorijski utvrđen on se smješta „iznad“ ili „izvan“ pisanog prava i od te tačke slijede dvosmislenosti i nejasnoće⁵¹. Prema tome, ova primjedba polazi od toga da se deduktivni postupak u pogledu izvođenja konkretnih iskaza, mora oslanjati na teorijske stavove čime se podiže riziko relativiranja pisanog ustavnog prava. Zbog toga tumačenje ustava koje se oslanja na jezičko značenje i koje želi biti u službi pravne prakse ne smije biti postavljeno deduktivno.

Druga primjedba počiva na *metodskim i logičkim razlozima*. Ona zahtijeva da se prihvati kao validna praksa dogmatski usmjerene jurisdikcije i jurisprudencije prema kojoj se odustalo od deduktivnog izvođenja unutrašnjeg sistema ustavnog prava⁵². U pravnoj teoriji i metodologiji se primjenjuje induktivan put, dakle pojmovno sistematiziranje na osnovu mnoštva pojedinačnih regula pozitivnog ustavnog prava⁵³. Prema tome, pravni principi (posebno ustavnog prava) mogu se metodološki korektno izvoditi samo induktivnim zaključivanjem, čak i ako se zagovara (pred)teorijsko važenje jednog principa, neophodno je indukcijama utvrditi njegov konkretan sadržaj i stvarne domete. Još konkretnije, pravni principi mogu se utvrđivati samo induktivnom metodom i samo se na taj način može sačuvati njihova veza sa pisanim ustavnim pravom.

⁴⁴ Odluka br. U-III.350/2007, 09. 03. 2011.

⁴⁵ Odluka br. U-II-1303/2005, 01. 03. 2011.

⁴⁶ Šarčević (bilj. 1), ss. 74 i dalje, 218.

⁴⁷ Kunig (bilj. 39), ss. 339 i dalje.

⁴⁸ Kunig (bilj. 39), ss. 80 i dalje, 115.

⁴⁹ U pogledu principa savezna država iz njemačkog Ustava, Šarčević (bilj. 1), ss. 74 i dalje, 218; u pogledu principa pravna država, Kunig (bilj. 39), ss. 95 i dalje.

⁵⁰ Tako npr. Sobota (bilj. 38, ss. 430 i dalje), u pogledu principa savezna država iz njemačkog ustava i uzajamnog odnosa čl. 20 i 79 st. 3 Ustava.

⁵¹ U pogledu principa savezna država usp. Šarčević (bilj. 1), ss. 165 i dalje.

⁵² M. Kriele, *Theorie der Rechtsgewinnung*, 2. izd, Berlin 1976, ss. 97 i dalje.

⁵³ K. F. Röhl, *Allgemeine Rechtslehre*, 2. izd, Köln idr. 1995, ss. 443 i dalje; Šarčević (bilj. 1), ss. 218-219 sa daljim uputama.

Prema tome prihvatili se da „izvan“ ustavnog prava postoje samostalni ustavni principa i usvoji li se zahtjev za priznanjem njihovog važenja, favoriziraće se deduktivno izvođenje koje ima za rezultat relativizaciju konkretnih ustavnih propisa ili legitimaciju odluka pomoću pravnih floskula. „Potčinjavanje“ pojedinačnih ustavnih propisa teorijski utemeljenim principima može značiti priznavanje višeg ranga teorijskim konstruktima. Kazano u zaoštrenoј formi: ovim se otvaraju vrata proizvoljnim i nepreciznim odlukama. Deduktivno uspostavljeni ustavni principi ne izlaze u susret ni metodološkim argumentima kao ni ustavnopravnom normiranju. Ako je, ipak, neophodno upotrijebiti neki ustavni pojam kao *a priori* zadan princip, on u prvom redu fungira kao argumentativno-tehnička formula, kao jezička potpora ili pravnička floskula koja ne nudi upotrebljivu orijentaciju o njegovoj primjeni na konkretan pravni slučaj.⁵⁴

U kratak međubilans prethodnog objašnjenja ulazi zaključak da je strukturiranje pravnih principa, uostalom kao i svaki rad na pravnim konstrukcijama, orijentiran najprije na kriterij *tačnosti*, a zatim na kriterij *podobnosti* koji je opet centriran na problem pravnog učinka svakog principa. Karakteristika tačnosti dolazi do izražaja prevashodno u području primjene prava: jedno rješenje je „tačno“ ako nije u suprotnosti sa pozitiviziranim pravom, sa zakonskom „pozicijom“. U tim okvirima se jednoznačno može razlikovati između tačnog i pogrešnog. Istovremeno treba imati na umu da postoji tačno i pogrešno iznalaženje normativnog sadržaja. Pri tom se mora poći od pretpostavke da je značaj normativnog teksta od početka jednoznačan i razumljiv.

Pravna teorija koja se odnosi na stvarnost, na postojeće ljudske odnose ne iscrpljuje se, međutim u tačnoj primjeni prava. Ona poznaje i područja refleksija pravno orijentiranog djelovanja. U toj se dimenziji na prvom mjestu mora postaviti pitanje *podobnosti* pravnih konstrukcija, odnosno, pitanje *podobnosti* pravnih principa za dogmatski rad: odlučujuća je procjena njihovog utjecaja na poboljšanje ili na održavanje same sposobnosti pravnog sistema da djeluje, da osigurava primjenu. Ovo se posebno odnosi na akademsku jurisprudenciju, odnosno na pravnu dogmatiku.⁵⁵ *Tačnost* se odnosi na logički konzistentno izvođenje principa iz pisanog ili nepisanog ustavnog prava, *podobnost* se odnosi na interno usmjeravanje funkcija kao što su naprimjer preciziranje i preglednost ili razumljivost, pojmovnu ekonomičnost i sl. Svako odvajanje *tačnosti* i *podobnosti* ima svoju cijenu: netačni rezultati, čak i kada donose upotrebljiva rješenja, trajno štete sistematskom zaključivanju, konzistentnosti pravnog sistema, a time i uvjerljivosti pravničkih odluka. Suprotno, tačan ali nepodoban rezultat odvaja jurisprudenciju od životne stvarnosti tako da jednom neće biti u stanju da obavi zadatke koji se pred nju stavljaju.⁵⁶

4. Integrativno i sumativno razumijevanje principa

4.1. Induktivni postupak, podobnost i značaj/važnost principa

Prethodno razmatranje ne dokazuje da su ustavnopravni principi, bez izuzetka, nepodobni, odnosno, da su „opasni“ ili beznačajni u području pravne primjene i generalno u području

⁵⁴ Za princip savezna država detaljnije Šarčević (bilj. 1), ss. 219 i dalje; za princip pravna država Kunig (bilj. 39), s. 80 i dalje.

⁵⁵ Sobota (bilj. 38), ss. 417 i dalje; M. Morlok, *Was heißt und zu welchem Ende studiert man Verfassungstheorie?* Berlin 1988, ss. 194 i dalje.

⁵⁶ Sobota (bilj. 38), s. 418.

dogmatski orijentiranog rada pravnik. Iz njega slijedi preporuka da se samo induktivno izvedeni pravni principi prihvate kao relevantni normativni konstrukti. Pravni principi se, prema tome, moraju pozitivno ocijeniti iz perspektive tumačenja ustavnog prava i to kao „tačne“ i indukcijama izvedene ustavne konstrukcije. Oni objedinjuju značenje srodnih ustavnopravnih normi i omogućuju optimalno sistematiziranje pravnog materijala. U tom smislu rad sa pravnim principima (ali i principi sami) ulazi u bilans razumijevanja pravne dogmatike kao discipline koja služi spoznaji prava i obrazovanju pravnog sistema.⁵⁷

Dogmatska spoznaja, oslonio bih se na definiciju *Petera Raischa* o kojoj postoji bazni konsenzus,⁵⁸ predstavlja „preporuka za primjenu prava“⁵⁹. Iz nje slijede dvije funkcije pravne dogmatike: spoznajna funkcija i funkcija obrazovanja pravnog sistema. Ona razvija pravila, prijedloge za interpretaciju i povezuje slična znanja, omogućuje obrazovanje sistematskih cjelina, uzajamnih normativnih veza, hijerarhiziranog odnosa normi i nudi sve zajedno kao smjernice kojima se služi pravni praktičar.⁶⁰

Takvo razumijevanje polazi od ontološke i retoričke funkcije dogmatike.⁶¹ U ontološkom smislu dogmatika služi rekonstrukciji smisla koji je unešen u tekst norme i u tom pogledu ona radi sa konstruktima koje sama uspostavlja kako bi ih, kao *principe*, iskoristila da jezički prenese odgovarajuće spoznaje. U retoričkom smislu principi fungiraju kao sredstva koja omogućuju racionalnu argumentaciju: pozivanjem na princip slušaocima se predstavlja socijalni, politički ili ustavnopravni kontekst i prizivaju se u sjećanje relevantne činjenice, npr. historijska pozadina, pravni i politički zadaci, postojeće razlike i slično. U tom smislu se konstrukcija pravnih princip mora posmatrati kao sredstvo za lakše obrazloženje: ako ustavni princip sugerira jasnu misaonu orijentaciju, on je u saglasnosti sa ciljem koji se obrazlaže utoliko što se uopšte ne može više razlikovati između „principa“, koji kao apstraktna formula osigurava pravnu primjenu, i važenje pojedinačnih ustavnih odluka, jedne ustavne norme ili pojma koji se razumijevaju kao ustavni princip.

Prema tome, ako se pravna dogmatika razumijeva kao znanost koja rekonstruira objektivni smisao ustava i ustavnih normi *podobnost* ustavnih principa za dogmatski rad, za pravnu praksu, mora biti potvrđena, čak i kada je riječ o deduktivno uspostavljenim konstrukcijama: u prilog takvom zaključku uz spomenute argumente govore pojmovna ekonomija i preglednost,⁶² obrazovni i hermeneutički razlozi⁶³. Principi, dakle, prenose dogmatsku spoznaju o strukturi ustavnog uređenja, oni su kratki, zažeti, izvedeni iz pravnih pojmova, iz teorije ili iz pojedinačnih normi i u cjelini su usklađeni sa sistemom normi.

Od podobnosti pravnih principa treba razlikovati njihov dogmatski *značaj/važnost*. Dok *podobnost* objašnjava jednu karakteristiku pravnih principa, naime da kao pravne konstrukcija osposobljavaju pravni sistema da se održava kao cjelina i da djeluje, *značaj/važnost* pravnog

⁵⁷ Šarčević (bilj. 1), s. 220.

⁵⁸ Usp. Röhl (bilj. 53), ss. 109 i dalje, 441 i dalje; R. Wank, *Grenzen richterlicher Rechtsfortbildung*, Berlin 1978, ss. 38 i dalje.

⁵⁹ P. Raisch, *Juristische Methoden: vom antiken Rom bis zur Gegenwart*, Heidelberg 1995, s. 200.

⁶⁰ Raisch (bilj. 58), ss. 200 i dalje.

⁶¹ Prikaz obje funkcije kod Šarčević (bilj. 1), ss. 220-221.

⁶² Raisch (bilj. 57), s. 203.

⁶³ U načelu Röhl (bilj. 53), s. 109; M. Kaufmann, *Integrierte Staatlichkeit als Strukturprinzip*, JZ 17/1999, s. (814 i dalje) 815.

principa opisuje njegov doprinos rješavanju konkretnog pravnog slučaja. Pravnim principima se podobnost za dogmatski usmjeren rad, kako je već utvrđeno, ne može osporiti, no njihova važnost (značaj) ne može biti paušalno potvrđena. Domet važnosti/značaja svaki put će određivati konkretan potencijal koji pravni princip ostvaruje u primjeni.⁶⁴ ako ustavni princip čini jedan pravni problem operabilnim, ako jednoznačno omogućuje rješavanje konkretnog pravnog slučaja, ako njegov učinak omogućuje primjenu prava, moraće se uz podobnost potvrditi i važnost/značaj principa za dogmatski rad. No, poopćiv zaključak nije moguć bez praktične dimenzije svakog ustavnog principa i zasigurno će rezultati varirati od principa do principa. Ipak treba imati na umu da će nemogućnosti neposredne primjene na činjenično stanje ili na neki životni odnos koji predstavlja povod za pravnu regulaciju, pravnodogmatsku spoznaju, a time i principe, u pravilu učiniti bespotrebnom.⁶⁵

4.2. Neuniformni pristup: integrativna i sumativna primjena pravnih principa

Deduktivnom prepariranju ustavnih principa, time rezimiram prethodne redove, zbog svojevrsne „udaljenosti“, ako ne i „otuđenosti“ od pisanog ustavnog prava, ne smije biti priznata dogmatska relevantnost ili bar status sigurnog osnova pravnih odluka. Kada se principi izvode, *induktivno* iz konkretnih ustavnih propisa, kao jezički nadomjestak za neograničen broj normativnih poruka, zadovoljen je zahtjev *tačnosti*. Takvim principima se bez poteškoća može priznati kvalitet važnosti/značaja za praktičnu jurisdikciju. Istovremeno se i deduktivno i induktivno izvedenim principima mora priznati kvalitet *podobnost* u dogmatski orijentiranoj jurisprudenciji i jurisdikciji. Ovakvom obrazloženju izlazi u susret *integralno* i *sumativno* razumijevanje pravnih principa.⁶⁶

Prema *integralnom* shvatanju pravni principi egzistiraju kao svojevrsne ustavne norme sa samostalnim dogmatskim sadržajem koji nadilazi pozitivnopravnu konkretizaciju. Ovakvo shvatanje se oslanja na deduktivnu konstrukciju principa i često će smjestiti pravne principe u nepisanom ustavnom pravu.⁶⁷ Pravni principi se prema ovom shvatanju zbog mnoštva mogućih sadržaja moraju pažljivo konkretizirati. Budući da često neće biti jasno na što pravni principi inače obavezuju, polaziće se od objašnjenja da ustavni principi predstavljaju vodeće ideje koje su formirale cjelokupni ustavni sistem i u konačnici će se postaviti pitanje da li su fundamentalni elementi jednog pravnog principa uopšte zajamčeni u konkretnoj konstelaciji.⁶⁸ Konkretizacija ustavnih principa slijedi dijelom iz pojedinih normi svakog ustava, tako da ovo shvatanje anticipira otvorenost ustavnih principa čime se konstituira relativnost na strani pravnih posljedica.⁶⁹

Prema *sumativnom* razumijevanju ustavni principi ne sadrže konkretne zahtjeve i zabrane, nego predstavljaju jezički nadomjestak za „ansambl normi“ koji može problem rasvijetliti i označiti,

⁶⁴ Šarčević (bilj. 1), s. 222; Sobota (bilj. 38), ss. 418 i dalje.

⁶⁵ Usp. npr. D. Schmalz, *Methodenlehre für das juristische Studium*, 3. izd, Baden-Baden 1992, s. 21; Raisch (bilj. 57), s. 2 202 i dalje; K. Stern, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, tom I, 2. izd, München 1984, s. 42; Šarčević (bilj. 1), s. 222.

⁶⁶ Usp. E. Šarčević, *Fallsammlung zum Staatsrecht*, Berlin idr. 2004, s. 250.

⁶⁷ U pogledu principa pravna država pregled kod Kunig (bilj. 39), ss. 63 i dalje; Šarčević (bilj. 66) sa daljim napomenama.

⁶⁸ Ilustrativno BVerfGE 7, 89, 92 i dalje; 35, 42, 47; 57, 250, 276.

⁶⁹ Kunig (bilj. 39), ss. 273 i dalje, sa detaljnijim uputama.

ali ga ne može i riješiti. Ovakvo shvatanje se oslanja na induktivnu konstrukciju principa i u pogledu zahtjeva za jezički konsekventnom interpretacijom pravnih normi ne ostavlja prostora za nadpozitivne, vanustavne principe-konstrukte. Pravni principi nisu dakle samostalne norme, oni samo jezički sažimaju pojedinačne ustavne garancije, zabrane i naredbe, oni uvezuju više normi u jedan pojam, i zbog toga im se ne može priznati normativni kvalitet.⁷⁰

U judikatima najviših sudova se primjenjuju oba modela i pregledom opštih mjesta se ne može zaključiti da sudovi vode računa o metodskim zahtjevima ili o konsekvencama integralnog i sumativnog postupka. Govori se o „dogmatskoj bezbrižnosti“ njemačkog Saveznog ustavnog suda u ophođenju sa principima.⁷¹ No, njemački Ustavni sud nije usamljen. Generalno se može ocijeniti da ustavni sudovi olako koriste principe kao norme pomoću kojih utemeljuju svoje stavove i da se bez posebnog osjećaja za metod, nesistematično, jednom integralno, drugi put sumativno, služe principima kao izvorima prava⁷².

Ustavni principi, već prema argumentativnim potrebama, preuzimaju raspoznatljive funkcije. Princip pravne države stoji npr. u odlukama njemačkog Ustavnog suda u funkciji subjektivnog prava, zatim pravnog ograničenja subjektivnih prava, mjerila u postupku vrednovanja pravnih normi, mjerila za tumačenje ustavnih normi, mjerila za tumačenje ustavnog sadržaja, u funkciji sredstva za relativiziranje ustavnih normi kao i u funkciji generatora subprincipa.⁷³ Princip savezne države služi kao mjerilo za tumačenje ustavnih normi, kao mjerilo za određivanje državnosti, kao argumentativna potpora za utemeljenje odluka, kao generator subprincipa i kao dopuna drugim principima.⁷⁴

Ustavni sud Republike Srbije jednom spominje naprosto riječ princip utvrđujući da su povrijeđeni „ustavni principi“ iz više ustavnih propisa, i pri tom ne upućuje na koje principe misli, pretpostavljajući da je je to po sebi jasno – citirane norme reguliraju heterogenu materiju: narodni suverenitet, vladavinu prava, socijalnu pravdu, građansku demokratiju, ljudska prava, mjerodavnost evropskih vrijednosti, zabranu diskriminacije i jednakost pred zakonom, načela ekonomskog uređenja, obavezu plaćanja poreza srazmjerno ekonomskoj moći. Drugi put spominje samo riječ princip iz odgovarajućeg člana, ne imenujući ga, ali utvrđujući da je tim principom npr. poreska obaveza konstituisana kao opšta obaveza. Zatim zaključuje da konkretan zakon zadire u principe o vladavini prava i socijalnoj pravdi iz čl. 1 Ustava jer konkretan zakon treba regulirati materiju prema načelima jednakosti i pravednosti⁷⁵. Zadnji stav navodi na zaključak da su pravednost i jednakost subprincipi vladavine prava i socijalne pravde, ili da je funkcija vladavine prava i socijalne pravde da putem zakona osigura jednakost i pravednost. No ni jednom riječju se ne konkretizira sadržaj principa i subprincipa. Sud očigledno pretpostavlja da je on poznat i primjenljiv na konkretan slučaj. U drugim odlukama se npr. utvrđuje da se zakonskim rješenjima ne krši princip jednakosti iz čl. 21 Ustava, propisa koji je naslovljen kao „zabrana diskriminacije“ i koji u drugom stavu određuje da svako ima pravo na zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.⁷⁶ Princip hijerarhije Ustavni sud smješta u čl. 195 Ustava i izvodi direktno iz

⁷⁰ Usp. Šarčević (bilj. 1), ss. 215, 223.

⁷¹ Kunig (bilj. 39), s. 114.

⁷² Kunig (bilj. 39), ss. 113 i dalje.

⁷³ Usp. Kunig (bilj. 39), ss. 240 i dalje.

⁷⁴ Šarčević (bilj. 1), ss. 139 i dalje.

⁷⁵ Predmet IUz od 02. 11. 2011.

⁷⁶ Predmet IU-2/2008 od 14. 07. 2011; IU-187/2005 od 23. 06. 2011.

njega zaključke o ustavnosti opštih pravnih akata.⁷⁷ Iz navedenih judikata se na jednoj strani vidi integralni pristup pravnim principima i klasično korištenje pravnih principa kao argumentativnih toposa bez udublivanja u njihov normativni sadržaj i konkretno uobličavanje u pisanom ustavnom pravu. Na drugoj strani se vidi da Ustavni sud iz pojedinačnih propisa i ustavnih formulacija konstruiše principe sumativnim postupkom i uobličuje konkretne normativne sintagme ili stavove jednog propisa u pravni princip kako bi se potom njime poslužio kao normativna podloga za utvrđivanje povrede samog ustava. U cjelini ustani principi i ovdje fungiraju kao mjerila za tumačenje ustvanih normi, kao mjerila za ograničavanje zakonodavčeve autonomije, kao generatori subprincipa i kao argumentativna potpora za obrazloženje odluka.

U odlukama Ustavnog suda Republike Hrvatske se načelo vladavine prava smješta u katalog ustavnih vrednota koje slovom Ustava predstavljaju i temelj za tumačenje Ustava. Ustavni sud u pravilu podrazumijeva da je sadržaj ovog principa poznat, osiguran vanustavnim značenjem i ne trudi se da ga detaljnije obrazloži. U konkretnim odlukama on vladavinu prava upotrebljava kao zasebnu normu pod koju se može podvesti konkretan slučaj i izvesti zaključak o ustavnosti nižih pravnih akata.⁷⁸ Prema mišljenju suda zakonodavac je posebno dužan uvažiti one zahtjeve koji proizilaze iz načela vladavine prava, ali ne obrazlaže o kakvim se zahtjevima radi. Istovremeno sud u konkretnom slučaju utvrđuje da sporni zakon ne udovoljava načelu vladavine prava zbog promjene uvjeta nakon donošenja presude, tako da se propisivanje sporne sigurnosne mjere u vremenski neograničenim okvirima protivi svrsi sigurnosnih mjera. Ovakva argumentacija svodi princip vladavine prava na vremensko važenje sigurnosnih mjera, na određivanje njihove svrhe u vremenskoj dimenziji i gotovo je izvjesno da se takva interpretacija ne može dovesti u vezu ni sa jednim teorijskim ili dogmatski utvrđenim standardom vladavine prava. No, sud ide i korak dalje koristeći ustavno načelo srazmjernosti. U ovom slijedu argumenata ostaje sasvim otvoreno pitanje sjedišta načela srazmjernosti, zatim, uzajamne veze vladavine prava i srazmjernosti, da li je načelo srazmjernosti samostalan ustavni princip ili je deriviran kao subprincip iz načela vladavine zakona⁷⁹. U drugim odlukama načelo srazmjernosti se situira u čl. 16 Ustava⁸⁰. Sve u svemu, primjetno je korištenje ustavnih principa kao argumentativnih toposa koji se deduciraju u samorazumljive norme⁸¹. Ustavnom sudu ovakve dedukcije osiguravaju argumentacionu bazu u nejasnim konstrukcijama koje samo prividno imaju oslonac u pisanom ustavu. U drugim odlukama Ustavni sud kombinira propis o ustavnim vrednotama kao sjedište najvažnijih ustavnih principa sa srodnim ustavnim propisima, tačnije sa propisima o zaštiti ljudskih prava, kako bi dopunio normativni sadržaj svakog principa.⁸² U pogledu konkretizacije načela socijalne države Sud se služi i vanustavnim koncepcijama i pokušava uz oslonac na jurisprudenciju i judikate njemačkog Ustavnog suda utvrditi sadržaj ustavnog principa, ali na kraju odustaje od njegove neposredne primjene na konkretan slučaj zbog „apstraktnosti“.⁸³ U drugim odlukama sud postulira da se povredom jednog načela (npr. jednakost pred sudom i zakonom i pravna

⁷⁷ Predmet IU.89/2007 od 22. 12. 2010.

⁷⁸ Npr. Odluka U-I-1162/2008 od 28. 06. 2011, st. 6 i 7. Samo izuzetno je konkretizirana vladavina prava kao obveza svih da se u svom radu pridržavaju ustava i zakona, pri čemu se u pogledu konkretizacije ove obveze upućuje na čl. 5 st. 2 Ustava, usp. Odluku U-III-271/2000.

⁷⁹ Ebd.

⁸⁰ Usp. Odluku U-IP-3820/2009 od 24. 12. 2009, st. 11, 13.5. i 14 i dalje.

⁸¹ Usp. također Rješenje U-I-523/2002 od 10. 12. 2008, za princip pravne sigurnosti, st. 10.2.

⁸² Isto, st. 12 i dalje.

⁸³ Isto, st. 13.

sigurnost) ugrožava drugi ustavni princip (npr. vladavinu prava)⁸⁴ čime indicira lančanu vezu pojedinih principa kao neposredno primjenjivih normi ustavnog prava Hrvatske. U praksi Ustavnog suda Hrvatske pravni principi se, dakle, kao i kod spomenutih sudova u pretežnoj mjeri konstruišu i koriste u standardu integralnog pristupa. Sumativni metod se ponegdje primjenjuje, no specifikum njegove primjene je korištenje osnovnih prava kao dopuskog pravnog osnova ustavnih vrednota kao principa. U toj argumentativnoj konstrukciji se na jednoj strani pokazuje dvostruki karakter osnovnih prava: upravo u judikatima hrvatskog Ustavnog suda ona funkcioniraju i kao pravni principi i kao normirane subjektivne pozicije u formi pravnih pravila (usp. gore pod 1.3), a na drugoj različite funkcije principa. Oni su omjeri za tumačenje ustavnog prava, generatori subprincipa i argumentativna potpora za isticanje važnosti i za tumačenje ustavnih normi.

5. Zaključak

Razumijevanje ustavnih principa podrazumijeva razumijevanje različitih tipova ustavnih normi i kontekstualizaciju takvog razlikovanja u dogmatski orijentiranoj pravnoj znanosti i praksi. Pravni principi se najprije definiraju kao opšti pravni stavovi koji daju smjernice za uspostavljanje i vršenje državne vlasti. Kontekstualizacija ovakve definicije u jurisprudenciji i jurisdikciji zahtijeva razlikovanje principa i pojmova na jednoj i principa od državnih ciljeva, ustavnih zapovijesti i jamstava na drugoj strani. Na toj pozadini se ustavni principi ne mogu razumijevati samo kao apstraktni iskazi bez konkretnog normativnog učinka. Oni su pravni konstrukti iz kojih se izvode prava i obaveze.

Od te se tačke pokazuje značaj *integralnog* i *sumativnog* razumijevanja pravnih principa kao rezultat metodološki korektnog dobijanja i korištenja pravnih principa u dogmatskoj jurisprudenciji i jurisdikciji najviših sudova putem deduktivnog i induktivnog zaključivanja. Samo induktivno konstruiranje pravnih principa, od konkretnih normi prema opštem pravnom principu, pravnodogmatski odgovara kriteriju tačnosti. To bi u osnovi značilo da je korektno izvođenje pravnih principa moguće samo kao *sumativni* postupak: ustavni principi postoje kao pravne konstrukcije koje u smislu jezičke ekonomije, preglednosti i racionalizacije, očuvanja konzistentnosti pravnog sistema, hermeneutike i obrazovanja objedinjuju više konkretnih ustavnih propisa. Ovdje funkcija preglednosti i jezičke ekonomije pravnog principa zamjenjuje normativni kvalitet: u sumativnom smislu principi nisu podobni za supsumpciju konkretnog slučaja, dakle, ne predstavljaju norme iz kojih se neposredno mogu izvoditi prava i obaveze.

No, takav zaključak ne isključuje deduktivno izvođenje pravnih principa. Razlog ne leži u pravničkoj fantaziji koja ustavne pojmove obogaćuje historijskim, filozofskim ili ideološkim slikama nego u činjenici da su deduktivni konstrukti pogodni za dogmatski usmjerenu jurisdikciju i jurisprudenciju. Oni ne zadovoljavaju nužno zahtjev tačnosti, nisu značajni/važni za rješavanje konkretnog pravnog slučaja, ali su podobni za njegovo situiranje u konkretan socijalni, historijski, znanstveni ili politički kontekst, dakle podobni su za razumijevanje višeslojnih elemenata svakog problema koji treba riješiti – oni optimiraju pravne odluke.

Odluke ustavnih sudova dokumentiraju uočljivu premoć integralnog pristupa pravnim principima, prisutna je jednoznačna tendencija ka jačanju deduktivnog metoda u rješavanju

⁸⁴ Usp. npr. Odluku U-III-3872/2006 od 07. 07. 2009.

pravnih sporova. Ovakvom postupku se mora staviti primjedba netačnosti, no ona zasigurno neće ništa izmijeniti u ustaljenoj praksi. Kako bi se smanjio rizik proizvoljnog odlučivanja ili korištenja ustavnih principa kao argumentativnih toposa koji predstavljaju verbalni nakit bez normative supstancije predlažem teorijski rad na kompilaciji, sistematizaciji i sadržajnom određivanju pravnih principa. To što za ustavne sudove vrijedi kao apriori zadan stav, mora biti na adekvatan način osigurano u semantičkom i sadržajnom smislu. Ovdje vidim nenadomjestiv doprinos pravnoteorijskih disciplina.